

ЮВІЛЕЙНІ ТА ПАМ'ЯТНІ ДАТИ

ДО 160-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ОЛЕКСАНДРА МИКОЛАЙОВИЧА ВИНОГРАДСЬКОГО

УДК 78.071.1 (477)

ЗІНЬКЕВИЧ О. С.

ВИНОГРАДСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР МИКОЛАЙОВИЧ (1855–1912)

У широкому спектрі думок сучасників представлено постать видатного українського митця – голови (1888–1912) і незмінного диригента симфонічних концертів Київського відділення РМТ. Саме в ці роки за змістом і розмахом концертної діяльності Київ можна порівнювати з такими музичними центрами, як Москва і Петербург. Серйозність і різноманітність програм, професіоналізм і натхненність виконання підносили концерти О. Виноградського до рівня явищ екстраординарних. Розглянуто склад концертних програм О. Виноградського, які охоплювали музику різних епох і шкіл. Підкреслено його роль у популяризації творчості Л. ван Бетховена та П. Чайковського. Під орудою О. Виноградського прозвучали всі симфонії Л. ван Бетховена, з яких Четверту, Сьому і Восьму було виконано в Києві вперше. Так само вперше у Києві він виконав Першу, Третю, Четверту, Шосту симфонії, «Манфред», «Франческу да Ріміні» та інші твори П. Чайковського. За О. Виноградського значно зросла кількість тематичних концертів як меморіальних, так і присвячених окремим музичним епохам, пісням народів світу та ін. Уперше висвітлено особливості диригентського стилю О. Виноградського, зокрема щодо візуальної манери його виступів. Наведено думки різних критиків – як вітчизняних (Київ, Одеса, Харків), так і зарубіжжя, де О. Виноградський неодноразово гастролював.

Ключові слова: діяльність О. Виноградського, диригент, симфонічний, Київ музичний.

Його називали «людина-оркестр», його концерти сприймалися як екстраординарні події, йому аплодували європейські столиці, преса писала про його надзвичайне диригентське обдарування й дивовижні успіхи – ось пунктирно окреслений портрет видатного українського диригента, який за чверть століття свого служіння мистецтву перетворив Київ на третю музичну столицю імперії.

Представник відомих українських родів¹ і корінний киянин, вихованець найкращих київських інституцій², Олександр Миколайович Виноградський не одразу

---

¹ По лінії батька (засновника київських Земельного і Комерційного банків) – від сотенного отамана Олексія Федоровича Виноградова (записаний у першій частині родовідної книги Чернігівської губернії – див.: Виноградские // Русский биографический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rulex.ru/01030385.htm> – Дата доступу 15.11.2015). По лінії матері – від гетьмана Івана Скоропадського.

² У 1872 році закінчив Другу класичну гімназію (серед її учнів – автор українського гімну П. Я. Чубинський, поет С. Я. Надсон, режисер О. Я. Таїров, політичний діяч В. В. Шульгін,

пов'язав своє професійне життя з рідним містом¹. Шлях до Києва, що розтягнувся майже на 12 років, лежав через навчання в Московській консерваторії (1876–1877, клас М. Г. Рубінштейна), потім – у Петербурзькій (1877–1882, клас теорії композиції Н. Ф. Соловйова), після закінчення якої протягом року був «майстер-клас» у М. О. Балакірева; потім – організація симфонічних сезонів у Саратові (1884–1886) по суті, – створення оркестру місцевого відділення Російського музичного товариства (далі – РМТ) і керівництво його музичним училищем². Отже, у О. Виноградського, який нарешті повернувся до Києва, за плечима був солідний досвід музичної діяльності.

Обраний 1888 року головою Київського відділення РМТ, тридцятирічний О. Виноградський на цій посаді був першим професійним музикантом³, а починаючи з 1889 року і до кінця життя, він – беззмінний диригент симфонічних концертів.

Перший же виступ О. Виноградського в Києві (21 жовтня, 1889) викликав захоплені відгуки критики: «<...> Можно с уверенностью сказать, что у нас ещё не было такого оркестрового исполнения <...> которое получилось на описываемом концерте, благодаря талантливой дирижировке капельмейстера симфонических собраний <...> Каждый период и каждая подробность находила себе не только тщательную внешнюю отделку, но и рельефный эстетический смысл. Всю программу наш капельмейстер знал наизусть: ноты лежали на пульте, очевидно, лишь для формы»⁴.

Активна діяльність О. Виноградського швидко принесла результати: уже через два роки у сезоні давали шість, а потім і вісім концертів, а їх популярність була така, що багато програм доводилося повторювати, оскільки зал не вмщав усіх бажаючих⁵.

А. Ю. Кримський, Р. М. Глієр, академік О. Ю. Шмідт, панфутурист Гео Шкурूपій), у 1876 – університет св. Володимира (юридичний факультет).

¹ Але з Київським відділенням РМТ він був пов'язаний із 1878 р. У листі від 1 грудня 1878 р. Київська дирекція повідомляла Головну дирекцію РМТ: «Александр и Сергей Николаевичи Виноградские внесли в кассу Киевского отделения две тысячи рублей серебром и просят о выдаче дипломов на звание пожизненных членов РМО» (Письмо Дирекции Киевского отделения к главной дирекции РМО от 1 декабря 1878 г. – Государственный исторический архив Ленинградской области (ГИАЛО). – Ф. 408. – Оп. 1. – Ед. хр. 181. – Л. 201). Батько і мати О. М. Виноградського були членами київського відділення РМТ від його заснування. Див.: Отчёт РМО за 1853–1864 годы. – ГИАЛО. – Ф. 408. – Оп. 1. – Ед. хр. 13. – Л. 83.

² Саратовці завжди пам'ятали про роль О. Виноградського у справі «музичного будівництва» міста і високо цінували його. Ось, наприклад, один із відгуків на концерти митця в Саратові 1901 року: О. Н. Виноградського «саратовская публика знает и чтит ещё по восьмидесятым годам, когда он <...> целым рядом блестящих симфонических концертов можно сказать положил прочный фундамент симфонической музыке у нас в Саратове» ([Кульгин Д. П.] Музыка в провинции Саратов // Русская музыкальная газета. – 1901. – № 5. – С. 157.

³ До О. Виноградського це все були музиканти-любители і переважно високопоставлені (або близькі до них) особи: П. Д. Селецький – київський віце-губернатор, П. П. Демидов, князь Сан-Донато – Київський Міський голова, О. І. Черткова – дружина Київського генерал-губернатора і т. п. Детальніше про це див.: Зинькевич Е. С. Организация и деятельность Киевского отделения РМО / Елена Зинькевич // Русское Музыкальное Общество. 1859–1917. История отделений; [ред.-сост. О. Р. Глушкова]. – М. : Языки славянской культуры, 2012. – С. 31–63.

⁴ Чечотт В. Первое симфоническое собрание / В. Чечотт // Киевлянин. – 1889. – 26 октября. У програмі: Симфонія *сі мінор* Ф. Шуберта, Фортепіанний концерт № 3 К. Сен-Санса (соліст – М. Тутковський), Вальс з опери «Жизнь за Царя» М. Глінки, Елегія П. Чайковського, Турецький марш М. Мусоргського, романси М. Глінки, О. Даргомижського, Ц. Кюї (соліст – М. Дементьев).

⁵ Концерти відбувалися в оперному театрі, а після пожежі в ньому (1896) – у театрі Бергонье.

«Киевлянин» писав: «Не так ещё далеко то время, когда симфонические собрания нашего музыкального общества были лишь достоянием небольшого кружка любителей серьёзной музыки. “Большая публика” относилась к ним холодно, не удостоивала их своим посещением. К счастью, времена эти миновали, будем надеяться, что навсегда, и теперь билеты на симфонические собрания разбираются нарасхват, за несколько дней уже касса бывает пуста. Нет сомнений, что таким блестящим успехам симфонические собрания всецело обязаны нынешнему директору музыкального общества А. Н. Виноградскому. Его огромному капельмейстерскому таланту удалось до неузнаваемости улучшить исполнение нашего оркестра, который под его управлением звучит совсем иначе, как будто, точно это не те самые лица, которых мы слышим изо дня в день во время оперного сезона»¹.

Олександр Миколайович
Виноградський.

У концертах О. Виноградського звучала музика композиторів різних епох і шкіл. Він сам казав, що «не вважає для себе необхідним направляти свої симпатії виключно в користь тих або інших априорних принципів <...> але в якості виконавця любить і Моцарта, і Бородину, і Мендельсона, і Мусоргського і покланяється перед всякою *хорошою* музикою, незалежно від того, к якій би епохи, школи і напрямку вона не відносилась»².

З появою О. Виноградського в Києві настав час симфонічної бетховеніани. Він узяв за мету виконати всі симфонії Л. ван Бетховена і блискуче досяг її. Даючи щосезону по бетховенській прем'єрі (а то й по дві), він до 1898 року виконав усі симфонії композитора, серед яких Четверта, Сьома і Восьма звучали в Києві вперше. Завершувався цей грандіозний бетховенський «марафон» Першою симфонією (1 лютого 1898 р.). Прозвучавши в Києві 1869 року³, вона через 30 років знову була виконана для киян (хоча вже іншого покоління) у переддень свого столітнього ювілею. Але, як писали рецензенти, «эта старушка сохранила, тем не менее, свежесть, подобающую беззаботной весёлой юности»⁴.

---

¹ К-ский А. Четвёртое симфоническое собрание / А. К-ский // Киевлянин. – 1891. – 23 марта. У симфонічних зібраннях грав оркестр оперного театру, який доповнювався, за потреби, іншими музикантами.

² Гончаров Л. А. Н. Виноградский / Л. Гончаров // Русская музыкальная газета. – 1894. – № 10. – С. 210.

³ Це було перше її виконання в Києві. Окрім анонсу, про неї нічого не було написано в газетах. Диригент, очевидно, В. М. Велінський (1842–1884), у ті роки – головний капельмейстер Київської опери, який керував і симфонічними концертами Київського відділення.

⁴ Чечотт В. Киевское отделение ИРМО / В. Чечотт // Киевлянин. – 1898. – 5 февраля.

Олександр Миколайович Виноградський.

З Дев'ятою симфонією (концерт 23 лютого 1893 р.) пов'язаний найграндіозніший успіх О. Виноградського. Її прем'єра в Києві відбулася за два роки до цього – 6 березня 1889 р. – під орудою Є. А. Ріба. Виконання було невдалим і мало розгромні рецензії. О. Виноградський розширив склад оркестру, залучив до участі у концерті кілька хорових колективів¹ – усього було задіяно майже 350 осіб. «Подобная, поистине колоссальная (в особенности для провинции) задача, – відзначалося в пресі, – нуждалась в таком именно деятеле, как Виноградский, который взялся за исполнение своей мысли во всеоружии знаний, таланта, выдающейся энергии и любви к делу. Эти качества <...> доставили нашему предприятию полное торжество»². Квитки на концерт були розпродані заздалегідь. Публіку допустили (за половинну плату) на генеральну репетицію, у день концерту театр був переповнений, і всю програму через два дні було повторено. «Исполнение было достойно гениального композитора и его великого произведения, – відзначало «Киевское слово». – Таких могучих, стройных хоровых и оркестровых масс Киеву наверное не приходилось слушать раньше»³. Критик «Киевлянина» (В. Чечотт) також стверджував, що «исполнение было образцовым – лучше всего, слышанного много раз в Петербурге», посилаючись при цьому на

¹ Це були хори Київського відділення РМТ й оперного театру, хори Я. С. Калішевського та І. Г. Платонова.

² Чечотт В. Киевское отделение Императорского русского музыкального общества / В. Чечотт // Киевлянин. – 1893. – 1 марта.

³ Музыкальная неделя // Киевское слово. – 1893. – 3 марта.

концерти, які він слухав під керуванням А. Рубінштейна, Е. Направника, М. Балакірева, Л. Ауера. Наводячи для прикладу Ф. Габенка, який чотири роки готував виконання Дев'ятої симфонії, він завершує: «Виноградський может повторить слова Габенка: “Diable, j'ai couché long temps avec la partition”»¹.

Звичайно, у концертах О. Виноградський виконував не лише симфонії Л. ван Бетховена, а й усі його симфонічні твори. Звучали «Леонора» № 3, «Коріолан», скрипковий і фортепіанні концерти², «Егмонт» (і не лише увертюра, а й уся музика до спектаклю). Виконувалися сцени із «Фіделіо», «Прометейя», увертюра «Освячення будівлі», «Афінські руїни», у яких особливу симпатію публіки викликали хор дєрвішів і марш яничар³. Ось враження критика В. Чечотта про їх виконання: «Янычары надвигают на нас ряды в таком изумительном crescendo, при котором мы едва можем сдержать попытку встать с места и очистить дорогу перед наступающею толпою»⁴.

О. Виноградський був полум'яним пропагандистом творчості П. Чайковського, виконуючи його твори майже в кожному зібранні. Перша, Третя, Четверта, Шоста симфонії, «Манфред», «Франческа да Ріміні», «1812 рік», Третя сюїта, Скрипковий концерт, Варіації на тему рококо, Елегія вперше прозвучали у Києві під його керуванням. Шоста симфонія, про яку кияни багато чули у зв'язку з її прем'єрою і смертю П. Чайковського, привернула таку увагу, що її було виконано п'ять разів протягом короткого часу (18 березня – 8 квітня 1895 р.), враховуючи генеральні репетиції, які відбувалися при переповненому залі і на які публіку допускали за половинну плату. Виконання симфонії, назване критикою незрівняним, справило «чрезмерное впечатление на публику»⁵, і ефект цей посилювався від концерту до концерту.

Серед творів, які кияни почули завдяки О. Виноградському – «Епізод із життя артиста» Г. Берліоза, «Манфред» Р. Шумана, «Потоп» К. Сен-Санса, Реквієм Л. Керубіні, Реквієм В. А. Моцарта, Меса Л. ван Бетховена; уперше прозвучали «Камаринська» та (повністю!) «Князь Холмський» М. Глінки, обидві симфонії В. Калинникова.

О. Виноградський значно збільшив кількість тематичних концертів, присвячених творчості А. Аренського, Г. Берліоза, Й. Гайдна, Л. ван Бетховена, Й. Брамса, О. Варламова, О. Глазунова, М. Глінки, Е. Гріга, Ц. Кюї, Ф. Мендельсона, С. Рахманінова, А. Рубінштейна, О. Скрябіна, П. Чайковського, Р. Шумана. До 100-річчя від дня народження О. Пушкіна О. Виноградський організовує концерт із творів російських композиторів, написаних на вірші поета; проводить вечір народних пісень різних народів – звучали українські, польські, російські, французькі, єврейські, арабські, італійські, норвезькі пісні; вечір музики XVII–XVIII століть; концерт, присвячений Й. С. Баху і його сучасникам та ін.

У програмах О. Виноградського звучала музика не лише іменитих авторів (яких, які вже пішли з життя, так і його сучасників), а й широкого кола учасників того-

---

¹ Чечотт В. Киевское отделение Императорского русского музыкального общества / В. Чечотт // Киевлянин. – 1893. – 1 марта.

² Серед солістів, які виступали з О. Виноградським, – піаністи Л. Годовський, В. Лютш, В. Пухальський.

³ «Судя по не умолкавшим воплям, многие их хотели услышать ещё раз», – коментар щодо реакції публіки (Тон. Пятое симфоническое собрание / Тон // Киевлянин. – 1899. – 19 февраля).

⁴ Чечотт В. Киевское отделение Императорского русского музыкального общества / В. Чечотт // Киевлянин. – 1899. – 17 февраля. Останніми творами, які О. Виноградський виконав у Києві (2 лютого 1912 р.) незадовго до своєї смерті, теж були бетховенські – «Афінські руїни» й арія Леонори із «Фіделіо».

⁵ Чечотт В. Симфонические собрания 18 и 20 марта / В. Чечотт // Киевлянин. – 1895. – 24 марта.

часного музичного процесу, серед яких – Еміль Зауер, Карл Гольдмарк, Крістіан Синдінг, Йохан Свендсен, Джованні Сгамбаті, Ян Сібеліус, Сигізмунд Стойовський, Йохан Хальворсен, Вінсент Енді і багато інших. Звучали і твори киян: Г. Бобінського, В. Пухальського, Р. Фістуларі, В. Чечотта¹.

Високо оцінюючи художній рівень виконавського мистецтва О. Виноградського, критики розходилися в думках про візуальний бік його роботи з оркестром. Одні сприймали його манеру диригування, при якій «неподвижность позы и рутинное отбивание такта заменяются живой символикой характера дирижируемой музыки»². Інші вважали, що «живость движений» заважає «<...> не только впечатлению, но и самому дирижированию. Г. Виноградский слишком подчёркивает и внушает оркестру чуть ли не каждую ноту, делает слишком сильные и большие движения-повороты всего корпуса <...> употребляет слишком много сигналов, смущающих слушателя. Он то пронзает воздух палочкой, то как бы собирается улететь, то как бы пускается вплавь, то как бы хочет обнять весь оркестр, то как бы вытаскивает палочку из ножен»³. «Масса разнообразных телодвижений, которые приходится делать капельмейстеру, чтобы возможно наглядно передать исполнителям свои намерения, невольно отвлекает слушателя, развлекает его внимание, не даёт ему спокойно предаться восприятию художественного произведения в прекрасном художественном исполнении»⁴. Інші заперечували їм: «Мы ходим не смотреть Виноградского, мы ходим его слушать. А. Н. – дирижёр-художник, и каковы бы ни были его движения, они не в состоянии испортить чарующего впечатления, выносимого на его концертах <...> В его исполнении много жизни, огня, разнообразия оттенков, благодаря тому, что он сам увлекается во время исполнения, умеет так наэлектризовать оркестр, что последний вполне находится во власти дирижёра. Г. Виноградский достиг идеального *pianissimo* в своём оркестре; в этом отношении его можно сравнить только с Бюловым»⁵.

На особливу манеру диригування О. Виноградського звертали увагу і зарубіжні критики. Він неодноразово гастролював у Європі: на запрошення Едуара Колонна диригував його оркестром в «Chatelet» у Парижі (1894, 1896, 1900 – під час всесвітньої виставки), виступав в Антверпені (1894, всесвітня виставка), Мюнхені (1896), Відні (1899), Празі (1902), диригував Берлінським симфонічним оркестром (1899). Ось уривки із французьких рецензій, які наводяться у київській пресі⁶:

«*Figaro*»: «Невозможно забыть этого интересного человека, видел его в течение 5 минут с палочкой в руке. Припомните ужаснейшую пародию на дирижёров оркестрами, представленную когда-то Ганлон-Ли⁷, и Вы получите некоторое понятие о том спектакле, который даёт г. Виноградский, изображая мимикой, руками, ногами, головой и прочим какую-нибудь простую музыкальную партитуру, превра-

¹ Показово, що О. Виноградський ніколи не виконував своїх творів, хоча серед його опусів є й симфонічні (поема «Черниця», Варіації та ін.).

² Чечотт В. Первое симфоническое собрание / В. Чечотт // Киевлянин. – 1889. – 26 октября.

³ Киевское слово. – 1890. – № 1083.

⁴ К-ский А. Четвертое симфоническое собрание / А. К-ский // Киевлянин. – 1891. – 23 марта.

⁵ Т. С. Пятый симфонический концерт / Т. С. // Киевское слово. – 1891. – 10 апреля.

⁶ Див.: Неизвестный. Беседа / Неизвестный // Киевлянин. – 1896. – 3 ноября.

⁷ Брати Ганлон-Лі – англійські циркові артисти, які здобули особливу популярність у пантомімі «До, мі, сіль, до», поставленій у паризькому Зимовому цирку 1874 р. Пантомімою зображувався концерт маніяків, які грали одночасно різні твори Р. Вагнера, створюючи моторошну какофонію (примітка О. З.).

тившуюся, благодаря увлечению талантливому истолкователю, в драму или весёлый фарс. Но сила таланта и убеждённости такова, что эта неистовая жестикуляция, кажущаяся сначала смешной, и вызывающая улыбку, внушает скоро уважение и приковывает внимание».

«*La Press*»: «Настоящим триумфатором был несомненно г. Виноградский <...> Вся фигура его отбивала такт: мы видели, как он танцевал, извивался, играл плечами, описывал круги ногами, щекотал пальцами в воздухе невидимые предметы. Этот “дьявольский” человек вносит в служение своему искусству удивительный пыл и страстность. Я определяю его двумя словами: это человек-оркестр».

«*Le Jour*»: «Г. Виноградский замечательный дирижёр. Если его мимика и поражает сначала – в особенности нас, не привыкших к тому, чтобы дирижёры оркестров замирали, улыбались, горячились, словом – проходили последовательно через ряд всех радостей, волнений и разнообразных впечатлений музыкального вдохновения, – то несомненно, что г. Виноградский с редкой уверенностью и своеобразной прелестью руководит оркестром, сообщая ему горячую веру, одушевляющую его самого».

Рисунок 1. Едуард Колонн.
Карикатура Шарля Леандра.

«*Revue Financière*»:

«Г. Виноградский имел громадный успех <...> Он достигает успеха средствами, к которым мы ещё не привыкли: он не только дирижирует, он играет; его выразительная мимика рисует все чувства, и он баюкает зрителей головой в местах, где изображается нега, фигура его изгибается под наплывом нежности, руки его внезапно устремляются в пространство, для того, чтобы ударить в барабан».

Утім, візуальна складова мистецтва О. Виноградського могла імпонувати французській публіці, бо, мабуть, була близькою манері Е. Колонна, беручи до уваги карикатури на нього Шарля Леандра (рис. 1).

Високо оцінювали мистецтво О. Виноградського німецькі критики, які одностайно вирішили, що хоча його «манери сначала несколько поражают с непривычки, но потом, когда убеждаешься, что дирижёр с помощью их действительно извлекает из оркестра тот или другой нужный ему характер звучности, с ними не только примиряешься, но и начинаешь следить

за ними с симпатией, тем более что подобная экспансивность была, как многие ещё помнят, свойственна Гансу фон Бюлову и, как гласит предание, самому Бетховену»¹.

Колоритно охарактеризовано візуальний рисунок виступів О. Виноградського в рецензіях на його російські гастролі²:

«Под его резцом-палочкой, кистью-палочкой вдруг начинают жить даже такие мертворожденные совершенно бледные создания как “Пляска призраков” Раффа или увертюра “Дмитрий Донской” Рубинштейна»³.

«В А. Н. Виноградском соединяются спокойная опытность пожилого мужчины с горячим пылом 20-летнего юноши. У него всё живёт и движется...»⁴.

«У каждого дирижёра есть свои индивидуальные приёмы, при помощи которых он даёт оркестру свои указания. У А. Н. Виноградского эти приёмы очень разнообразны; он указывает не только вступления, но, главное, самый характер исполнения. Всевозможные жесты предусматривают различные мелочи: нужен, например, длинный протяжный аккорд – руки сильно вытягиваются вперед и понемногугибаются; *pizzicato* обозначается коротким жестом левой руки и т. д. На помощь также приходит движение губ, выражение лица. А. Н. Виноградский вполне овладевает вниманием оркестра, как бы гипнотизируя его, и в то же время не лишает его известной свободы: по временам палочка совсем опускается»⁵.

А ось думки провідних критиків Харкова й Одеси:

Ростислав Геніка: «<...> Я понял, какой крупный и знающий художник передо мною. С чрезвычайным интересом наблюдал я, с каким умением, настойчивостью, терпением и при том, с каким тактом и милой любезностью (к сожалению, столь редкое качество у дирижёра относительно оркестрового музыканта!) добивался г. Виноградский точного исполнения мельчайших задуманных им оттенков (или напр. чистоты и блеска скрипичных пассажей), какие толковые и остроумные замечания делал он при этом! И ему действительно удаётся забросить художественную искру в серую ремесленную массу унылых, безучастных, сонных, скучающих и ворчливых оркестровых музыкантов <...> Мне столько рассказывали о комических жестах г. Виноградского, но я не видал ни одного некрасивого жеста <...> Это просто несправедливые нарекания, и я могу насчитать целый ряд известных дирижёров, внешние приёмы которых действительно безвкусны, мужиковаты, неуклюжи. Осанка г. Виноградского, напротив, благородна, он держит палочку твердо, уверенно, ни в одном движении у него не проскальзывает малодушной боязливости или мелочной старательности, движение руки эластично, плавно, а горячность и порой быстрота движений есть продукт не рисовки, а искреннего увлечения и бодрого живого темперамента. Овации, устроенные г. Виноградскому, были горячи и единодушны»⁶.

Борис Тюнеєв: «Вот у кого учиться нашим дирижёрам силе, вдохновенному исполнению и удивительно своеобразному толкованию»⁷.

¹ Див. Концерты А. Н. Виноградского в Берлине и Петербурге // Киевлянин. – 1899. – 9 февраля.

² О. Виноградский неоднократно выступав в Петербурзі, Москві, Харкові, Одесі, Саратові.

³ Липаев И. Из Москвы / Ив. Липаев // Русская музыкальная газета. – 1901. – № 4. – С. 121–122.

⁴ Театр и музыка // Киевская газета. – 1901. – 5 февраля.

⁵ [Отзыв «Харьковских ведомостей» на концерт А. Виноградского 4 апреля 1902 г.] // Киевская газета. – 1902. – 11 апреля.

⁶ Геніка Р. Харьков / Р. Геніка // Русская музыкальная газета. – 1902. – № 17. – С. 507.

⁷ Тюнеєв Б. Одесса / Б. Тюнеєв // Русская музыкальная газета. – 1906. – № 21–22. – С. 546–547.

Концертну діяльність О. Виноградський поєднував з роботою Голови відділення. Досвідчений фінансист і юрист, він дуже вміло вів грошові справи Київського відділення, неодноразово допомагаючи йому і своїми коштами¹. Він формував гасрольну афішу Києва: на його запрошення Петро Чайковський диригував тут своїми творами, виступали Артур Никіш з Берлінським оркестром (двічі)², Василь Сафонов, Леопольд Ауер, Сергій Рахманінов, Антон Аренський, Віра Скрябіна, Оскар Фрід, Ванда Ландовська, «Чеський квартет», «Брюссельський квартет» та ін. О. Виноградський допомагав В. Пухальському в Училищі: 1901 року з ініціативи О. Виноградського в Училищі було відкрито оперний клас (керівник – І. Паліцин, диригент міського театру). Того ж року квартетні вечори було перенесено із залу Училища в зал Купецького зібрання³ для більш широкої популяризації камерної музики. Авторитет і зв'язки О. Виноградського допомагали залучати дарувальників: Ю. Ф. Блютнер присилає із Лейпцига в дар Музичному училищу два роялі⁴. Спільно з В. Пухальським О. Виноградський енергійно клопоче про реорганізацію Училища в консерваторію, ініціюючи для цього допомогу А. Рубінштейна і С. Рахманінова.

1911 року завершився затяжний конфлікт між Київським відділенням РМТ та Міською Думою⁵, і керівником оркестру на весь сезон було запрошено Оскара Фріда⁶. Преса повідомляла: «Вчера происходила в городском театре первая репетиция симфонических концертов ИРМО. Перед началом её г. Виноградский обратился к артистам оркестра со следующими словами: “Много лет мне пришлось работать с вами, и я должен сказать, что об этой совместной работе я сохранил самые отрадные воспоминания. Лучшие часы жизни я провёл на этой эстраде. Не коснусь я теперь вопроса, почему я дирижировать больше не буду. Скажу одно: всему на свете бывает конец. Надо уметь вовремя уйти. Но если люди уходят, дело всё-таки остаётся. И вот теперь дело это вручаю на предстоящий сезон моему преемнику Оскару Фриду. Буду очень счастлив, если вы отнесётесь к нему с таким же доверием и добрым вниманием, с каким относились всегда ко мне”. Оркестр горячо приветствовал своего прежнего дирижёра и встретил О. Фрида аплодисментами, которые возобновились по окончании репетиции»⁷.

17 квітня 1912 року О. Виноградський знову став за диригентський пульт, «привіттуемий шумними оваціями публики»⁸ – це був концерт із нагоди десятиріччя відновлення (після пожежі) роботи міського театру та його оркестру. Цей виступ став останнім у житті диригента: 3 жовтня 1912 р. його не стало. За заповітом

---

¹ О. М. Виноградський ніколи не поривав остаточно зі своєю першою спеціальністю, здобутою в Київському університеті. Він обіймав посаду члена правління Київського Земельного банку, був директором правління товариства цукрових заводів «Городок» і товариства Боровського цукрового заводу.

² Докладно див. про це: Зинькевич Е. С. Концерт и парк на крутояре... Киев музыкальный XIX – начала XX столетия : очерки / Елена Зинькевич. – К. : Дух і літера, 2003. – 309 с.

³ Тепер – Колонний зал імені М. В. Лисенка.

⁴ У відповідь він отримав звання дійсного довічного члена ІРМТ.

⁵ Дума фактично відмовила РМТ у використанні приміщення й оркестру оперного театру, унаслідок чого з листопада 1906 до листопада 1910 років Київське відділення не проводило симфонічних вечорів.

⁶ Через хворобу серця на вимогу лікарів О. Виноградський був змушений обмежити свою виконавську діяльність.

⁷ Киевлянин. – 1910. – 3 ноября. О. Фрід збирався провести в Києві п'ять концертів, проте провів лише два: перебуваючи в Петербурзі, він різко висловився про Миколу Другого і його було вигнано з Росії.

⁸ Памяти А. Н. Виноградского // Киевлянин. – 1912. – 5 октября.

О. Виноградського, Училищу були подаровані обстановка його кабінету, бібліотека і сорок тисяч рублів на допомогу і стипендії для бідних студентів¹.

О. Виноградський пішов із життя, коли почала здійснюватись його мрія: реорганізація Київського музичного училища в консерваторію, одним із фундаторів якої його справедливо можна вважати. Але нерідко про це забувають... Немає й могили О. Виноградського: цвинтар Аскольдової могили, де він був похований, 1934 року ліквідовано заради створення тут парку. Прах видатного диригента, як і багатьох інших непересічних киян², уторовано під асфальт паркових доріжок. І ми не можемо в ювілейні дні О. Виноградського покласти квіти до його надгробка... Але ж є київські адреси і місця, з якими пов'язана пам'ять про нього і його мистецтво³. Це вулиця Банкова, 2, де до 1898 р. він винаймав квартиру⁴. Саме за цією адресою у нього в гостях бували Петро Чайковський (у грудні 1890), Антон Рубінштейн (у лютому 1891), Василь Калинников (у лютому 1897), Перша симфонія якого «под вдихновенним дирижёрством Виноградского <...>победоносно прошла всю Европу»⁵. Тут відбувалися засідання Дирекції Київського відділення РМТ. Починаючи з 1898 року, О. Виноградський жив на Садовій, 3, де в нього бував і весь музичний Київ, і ті видатні музиканти, які приїздили на гастролі⁶. А є ще й оперний театр, і театр Бергонье (тепер – театр імені Лесі Українки), і філармонія (колишнє Купецьке зібрання) – де кияни слухали О. Виноградського. Для музикантів – це все «намолені місця», які пам'ятають музику, що звучала там, і тих, хто її грав і слухав. Давно настав час цю пам'ять матеріалізувати – меморіальною дошкою чи в якийсь інший спосіб.

Наша неувага до посмертного «життя» імені видатного українського диригента особливо відчутна порівняно з тим, як ушановують пам'ять його брата – Сергія Миколайовича Виноградського (1856–1953), видатного мікробіолога⁷. Академія наук заснувала премію його імені, а в місті Городок Хмельницької області 2012 року йому було поставлено пам'ятник. Значення Олександра Миколайовича Виноградського, його статус у нашому музичному родоводі анітрохи не менші, й увічнення пам'яті про нього – справа нашого професійної і людської гідності.

¹ У Київському училищі на той час уже була стипендія, пов'язана з О. Виноградським, – імені його дочки, Арочки (Марії) Виноградської, талановитої арфістки, яка померла 1903 р. у віці 21 року. Її ерарівська арфа також була подарована Училищу.

² А це, окрім О. Виноградського, сподвижник А. Рубінштейна й активний діяч Київського відділення, віолончеліст Василь Кологривов; відомий київський терапевт Ф. Мерінг (вдячні кияни назвали на його честь вулицю – тепер вулиця Заньковецької); адвокат і журналіст Л. Куперник (він виступав на сторінках газет як музичний критик, прочитав перші в Києві публічні лекції про Ф. Ліста – 20 листопада 1886 р., про В. А. Моцарта – 30 жовтня 1887 р.) і багато, багато інших.

³ Головна заслуга в розшуку й уточненні адрес проживання О. М. Виноградського належить диригенту Володимирі Михайловичу Белякову (викладав у Київському музичному училищі імені Р. М. Глієра). Див. Беляков В. Виправляючи помилку / В. Беляков // Музика. – 1995. – № 4. – С. 27, 32.

⁴ Споруду перебудовано, і в сучасному вигляді це – Будинок письменників, адреса та сама.

⁵ Липаев И. Из Москвы / Ив. Липаев // Русская музыкальная газета. – 1901. – № 4. – С. 122. Першу симфонію В. Калинникова О. Виноградський виконував усюди, де виступав. Йому присвячена, як відомо, Друга симфонія В. Калинникова.

⁶ Будівлю розібрано у 1950-х роках, тепер там інша споруда (адреса та сама).

⁷ Він лише на рік молодший за брата (тому часто виникає плутанина в довідниках, зокрема й у словнику Г. Рімана), навчався в тій самій гімназії і спочатку – у тому ж університеті, але закінчував Петербурзький. Член-кореспондент Петербурзької академії наук (1894). Виїхавши 1922 р. до Франції, завідував агро-бактеріологічною лабораторією Пастерівського інституту. Похований у Парижі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРИ І ДЖЕРЕЛ

Література

1. Беляков В. Виправляючи помилку / В. Беляков // Музыка. – 1995. – № 4. – С. 27, 32.
2. Виноградские // Русский биографический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rulex.ru/01030385.htm> – Дата доступа 15.11.2015
3. Зинькевич Е. С. Концерт и парк на крутояре... Киев музыкальный XIX – начала XX столетия : очерки / Елена Зинькевич. – К. : Дух і літера, 2003. – 309 с.
4. Зинькевич Е. Организация и деятельность Киевского отделения РМО / Елена Зинькевич // Русское Музыкальное Общество. 1859–1917. История отделений ; [ред.-сост. О. Р. Глушкова]. – М. : Языки славянской культуры, 2012. – С. 31–63.

Періодичні видання

1. Геника Р. Харьков / Р. Геника // Русская музыкальная газета. – 1902. – № 17. – С. 507.
2. Гончаров Л. А. Н. Виноградский / Л. Гончаров // Русская музыкальная газета. – 1894. – № 10. – С. 210.
3. К-ский А. Четвёртое симфоническое собрание / А. К-ский // Киевлянин. – 1891. – 23 марта.
4. Концерты А. Н. Винградского в Берлине и Петербурге // Киевлянин. – 1899. – 9 февраля.
5. Кульгин Д. П. Музыка в провинции Саратов / [Кульгин] // Русская музыкальная газета. – 1901. – № 5. – С. 157.
6. Липаев И. Из Москвы / Ив. Липаев // Русская музыкальная газета. – 1901. – № 4. – С. 121–122.
7. Музыкальная неделя // Киевское слово. – 1893. – 3 марта.
8. Неизвестный. Беседа / Неизвестный // Киевлянин. – 1896. – 3 ноября.
9. Памяти А. Н. Виноградского // Киевлянин. – 1912. – 5 октября.
10. Т. С. Пятый симфонический концерт / Т. С. // Киевское слово. – 1891. – 10 апреля.
11. Театр и музыка // Киевская газета. – 1901. – 5 февраля; 1902. – 11 апреля.
12. Тон. Пятое симфоническое собрание / Тон // Киевлянин. – 1899. – 19 февраля.
13. Тюнеев Б. Одесса / Б. Тюнеев // Русская музыкальная газета. – 1906. – № 21–22. – С. 546–547.
14. Чечотт В. Киевское отделение Императорского русского музыкального общества / В. Чечотт // Киевлянин. – 1893. – 1 марта.
15. Чечотт В. Киевское отделение Императорского русского музыкального общества / В. Чечотт // Киевлянин. – 1899. – 17 февраля.
16. Чечотт В. Киевское отделение ИРМО / В. Чечотт // Киевлянин. – 1898. – 5 февраля.
17. Чечотт В. Первое симфоническое собрание / В. Чечотт // Киевлянин. – 1889. – 26 октября.
18. Чечотт В. Симфонические собрания 18 и 20 марта / В. Чечотт // Киевлянин. – 1895. – 24 марта.

Архівні матеріали

1. Письмо Дирекции Киевского отделения к главной дирекции РМО от 1 декабря 1878 г. – Государственный исторический архив Ленинградской области (ГИАЛО). – Ф. 408. – Оп. 1. – Ед. хр. 181. – Л. 201.
2. Отчёт РМО за 1853–1864 годы. – ГИАЛО. – Ф. 408. – Оп. 1. – Ед. хр. 13.

Зинькевич Е. С. Виноградский Александр Николаевич (1855–1912). В широком спектре мнений современников представлена личность выдающегося украинского музыканта – председателя (1888–1912) и бессменного дирижёра симфонических концертов Киевского отделения РМО. Именно в эти годы по содержанию и размаху концертной деятельности Киев можно сравнить с такими музыкальными центрами как Москва и Петербург. Серьёзность и разнообразие программ, профессионализм и вдохновенность исполнения сделали концерты А. Виноградского явлениями экстраординарными. Рассмотрен состав концертных программ А. Виноградского, подчеркнута его роль в популяризации творчества Л. Бетховена и П. Чайковского. Под управлением А. Виноградского прозвучали все симфонии Л. Бетховена, из которых Четвёртая, Седьмая и Восьмая звучали в Киеве впервые. Так же впервые в Киеве он исполнил Первую, Третью, Четвёртую, Шестую симфонии, «Манфред», «Франческу да Римини» и другие произведения П. Чайковского. При А. Виноградском значительно возросло число тематических концертов – как мемориальных, так и посвящённых отдельным музыкальным эпохам, песням народов мира и др. Впервые рассмотрены особенности дирижёрского стиля А. Виноградского в плане визуальной манеры его выступлений. Приведены мнения разных критиков – как отечественных (Киев, Одесса, Харьков), так и зарубежья, где А. Виноградский неоднократно гастролировал.

Ключевые слова: деятельность А. Виноградского, дирижёр, симфонический, Киев музыкальный.

Zinkevych O. S. Alexander Vinogradsky (1855–1912). It is considered the activity of the outstanding Ukrainian musician who was the head of the Kiev branch of the Russian Musical Society (1888–1912) and permanent conductor of its symphonic concerts. Just in these years the content and scale of Kiev concert activity can be compared with such musical centers as Moscow and St. Petersburg. In accordance with the reviews of the press the seriousness and variety of the programs, the professionalism and spirituality of the performance made the A. Vinogradsky's concerts an extraordinary phenomenon. In his concerts there was the music of different epochs and schools: all the symphonies by L. Beethoven, it is worth noting that the fourth, seventh and eighth were for the first performed in Kyiv; almost all symphonic works by P. Tchaikovsky and a wide range of authors- participants in the contemporary musical process. A. Vinogradsky repeatedly toured in Europe: he performed in Paris, Antwerp, Vienna, Berlin and Prague. He was invited with concert in St. Petersburg, Moscow, Odessa and Saratov. The critique reviews at his concerts are very rapturous, thus all critics paid the special attention to the "visual image" of the work of A. Vinogradsky with the orchestra. As the head of the Kiev branch he was of great importance in reorganization of Kiev musical school in a conservatory.

Keywords: A. Vinogradsky's activity, conductor, symphony, Kiev musical branch.